

A magyar népi kultúrára vonatkozó tudás mint oktatási segédanyag

Jelen kötetismertetés azon segédkönyvekre kívánja a figyelmet irányítani, amelyek támogathatják a vállalkozóbb kedvű és/vagy elkötelezett, ám néprajzi előképzettséggel nem rendelkező pedagógus kollégákat a munkájukban.

Közel két évtizede, a bukaresti *Romániai Magyar Szó* hasábjain, a következő hír látott napvilágot: „Az Erdélyi Tankönyvtanács kiadásában 300 példányban megjelent a Magyar népi kultúra című tankönyv.” (1999. nov. 24.) Az, hogy 2000-ben az Erdélyi Tankönyvtanács sokszorosító műhelyéből újabb 600 példány került forgalomba, csak a szűk szakmai közösség számára bírt hírértékel. Pedig a népi kultúrára vonatkozó, első hazai magyar nyelvű összefoglalásaként, „segédeszköz azok számára is, akik valamilyen szinten és céllal oktatják a népi kultúrát.” (Keszeg, 1999, 5.) Magát a tankönyv megjelenését, illetve azt, hogy 2001-ben egy, a tankönyvet szervesen kiegészítő *Szöveggyűjtemény* is kikerült a nyomdából, Szabó Árpád Tőhötöm (2003) erdélyi néprajzkutató vélte említésre méltónak.

A középiskolai tankönyvformátumról lemondó, és a szélesebb olvasóközönséget megcélzó második, javított kiadás ismertetésének (Czégényi, 2010; 2011) átdolgozott újraközlését mindenekelőtt az indokolja, hogy a romániai óvoda- és iskolapedagógusok főiskolai szinten zajló elméleti felkészítését célzó tanegységek sorában (lásd: Barabási, 2002) a néprajz fogalomrendszerét értelmező, a tudományterület szemléletét tisztázó, vagy tudomány- és kutatástörténetének gyakorlatban (is) hasznosítható eredményeit ismertető (szak)tantárgy nem szerepel a (speciális, opcionális) kínálatban (sem), így a gyakorló pedagógusok hagyományápoló, hagyományátadó, hagyományéltető, hagyománykövető, hagyománymentő, hagyományóvó, hagyományörző stb. tevékenysége egyrészt személy- és kontextusfüggő, másrészt esetleges, ahogyan a tevékenységek tudományos-módszertani megalapozottsága is. Jelen kötetismertetés azon segédkönyvekre kívánja a figyelmet irányítani, amelyek támogathatják a vállalkozóbb kedvű és/vagy elkötelezett, ám néprajzi előképzettséggel nem rendelkező pedagógus kollégákat a munkájukban. A négy fejezetből álló *Tankönyv* például, az alcímiben megjelölteket (ti. *Alapfogalmak, Folklor, Anyagi kultúra*) tárgyalva, úgy fedi le a folklor és az anyagi kultúra területét, hogy az alapfogalmakat taglaló első fejezet és a kötetzáró *Könyvészet* hozzásegíti az olvasót egy teljesebb, általános tájékozódáshoz.

A tankönyv

lomtól. Miközben használják, az élő folklór nincs veszélyben. A változás, az alakulás természetes életformája a folklóralakításoknak. (...) A használóktól »megmentett«, »megtisztított« kultúra egy tudós kreációja.” (19.) A köztudatban, a médiában élő, forgalmazódó előítéletek és tévedések dekonstrukciójára törekedve, a terep, a kutatás és a téma kérdéskörét járja körül, mintegy előkészítve a második fejezet mondanivalóját is.

A *folklór* című (37–185.) második fejezet három általános, tájékoztató jellegű (A *folklór jellemzői*, A *folklór tagolódása*, A *folklór változása* c.) alfejezetét és két (*Írásszokások*, az *írás motivációi és funkciói*, ill. A *változatképződés egy esete*) olvasmányát öt jól elkülönített témakör követi: *Műfajiség a folklórban*, *Gyermekfolklór*, *Népi vallásosság*, A *hiedelmek* és A *népszokások*.

A műfajiságot „nyelvi viselkedési szokásként” meghatározó és tárgyaló első alfejezet, a folklór általános pragmatikai, tartalmi, formai, stilisztikai lehetőségeinek áttekintését követően, a rendszerezhetőség és a változás alternatív lehetőségeit is vázolja. Külön alfejezet tárgyalja a szóbeli hősi epikát, a népballadát, a népmesét, az élettörténetet és ön-életírást, az igaztörténetet, a népdalokat, az archaikus népi imát, a ráolvasást, az emlékverset és a feliratokat, következetesen szemléltetve azt, hogy: „A műfajok nem állnak ellen az élő kultúra átalakító törekvéseinek.” (43.) A műfajok közötti, illetve a műfajon be-

Az első fejezet (*Alapfogalmak. A kutatás története és tárgya*, 5–21.) a kultúra, a nép és a népi kultúra árnyalt, jól követhető szempontokat érvényesítő és gazdagon példázott fogalomértelmezésére vállalkozik, majd ok-okozatossági beágyazottságban ismerteti a népi kultúra felfedezéseként számontartott folyamatot. További alfejezet keretében a magyar folklórkutatás vázlatos története olvasható, majd áttekinthetőséget célzóan, a bevallottan hagyományos tagolódást követve, a néprajztudomány ágai, kutatási tárgya és céljai kerülnek bemutatásra. A fejezetzáró *Gondolatok a folklórgyűjtésről* című olvasmány a múltba forduló, partikuláris kutatási témákat kedvelő, hagyományos néprajztudomány kritikájaként is olvasható, amelyben Keszeg Vilmos a „szemléleti fordulat következett be”-aspektust hangsúlyozza. Konkrét példaanyaggal szemlélteti mindazt, amiről így vall: „... a folklórt nem kell megmenteni az

öt létrehozó, éltető, használó társadalomtól.

lülí koronkénti eltérések szemléltetésére kiválóan alkalmas táblázatok a műfajelemzés során érvényesíthető elemzési szempontokat is jól láttatják.

A *Gyermekfolklor* alfejezet hármasság tagoltsága: *A csecsemő- és kisgyermekkor folklorja*, *A kiépülőben lévő gyermekközösség folklorja*, ill. *A kiépült (gyermek)közösségek folklorja* a gyermeki életkorhoz, nemekhez és játszócsoportokhoz igazodó játékféleségek sokszínűségét mutatja be, azok szinkretikusságát hangsúlyozva. A könnyen áttekinthető, jól strukturált, kiváló elméleti megalapozottságú mondanivalót gazdag és szemléletes példaanyag egészíti ki. (Gazda, 2008, 87–102.)

A *Népi vallásosság* alfejezetben (103–137.), a vallás fogalom-meghatározását követően, a funkcióik árnyalt értelmezésére és példázására, a nemzetközi szakirodalom beépítésével pedig az öt világvallás ismertetésére és értelmezésére kerül sor. A néprajz részterületként értelmezett vallási néprajzot és annak kutatási tárgyát, a népi vallásosságot ismertető alfejezet a hivatalos és a népi vallásosság viszonyát taglalja, majd *A szakrális világkép* alfejezetben az idő- és térszerkezet egységeiről, azok sajátos használatáról, jellegzetességeiről olvasható részletes ismertetés. *A népi vallásosság folklorműfajai* alfejezetben az ima, a ráolvasás, az átok, a kimondott szó megvalósulásába vetett hit megnyilvánulásaként definiálódik, és ismételt hangsúlyozódik az, hogy a vallásos népekekkel, ponyvanyomatványokkal és legendákkal együtt „A népi vallásos tudat (...) számára a népi vallásosság cselekményei a hozzájuk társuló vallásos folkloralkotásokkal együtt egy funkcionális egységet alkotnak és egy rendszerben működnek.” (Tánczos, 2008, 137.)

Analóg jelenséget, illetve nézetet hangsúlyoz a következő alfejezet is (*A hiedelmek*, 138–158.), amely a tudomány és a hiedelem közötti merev határt kérdőjelezi meg: „A gyakorlatban azonban ez az elhatárolás nem érvényesül. A vélekedés, a tudás és a hiedelem együttesen teszik lehetővé a világertelmezést.” (Keszeg, 2008, 138.) A világkép és a hiedelem fogalomértelmezését követően a hiedelmek létrejöttének, valamint alkalmazásuk lélektani és gondolkodástörténeti okai sorolódnak fel, s mivel termelődésüket és fennmaradásukat funkciójuk motiválja, tárgyalásra kerülnek a hiedelmek funkciói is. A hiedelmek összefüggő rendszerét meghatározó mitikus és mágikus szemlélet értelmezése és példázása során Franz Boas, Bronislaw Malinowski, Mircea Eliade, Claude Lévi-Strauss mitikus gondolkodásról vallott álláspontja, majd a mágia alkalmazásának két módja, illetve két nagy ága is bemutatásra kerül. Mintegy ezt egészíti ki a mágiára vonatkozó olvasmány, amelyben egy Mezőség-szerte elterjedt szokáskör, a cseberbenzés releváns elemei és párhuzamai is értelmeződnek, valamint a jóslás alfejezet. *A hiedelmények hiedelmei* című olvasmány, amely az egész alfejezethez hasonlóan több szemléletes népi szövegrészlet idézésére is sort kerít, a hiedelemrendszer szerkezetén, a hiedelmkörök taglalásán és a hiedelmények rövid ismertetésén túl, a magyar hiedelemrendszer, valamint a közel két évszázad óta folyó hiedelemkutatás történetiségét is hozzáférhetővé teszi az olvasó számára.

A *népszokások* (159–185.) című folkloralfejezet keretében a népszokások meghatározását és rövid kutatástörténetét a mítosz, rítus és ünnep fogalomtisztázása, majd a szokások osztályozása követi. Az emberi élet fordulópontjain élő szokások, a hétköznapi

szokásai, a naptári év ünnepei, illetve a krízishelyzetekben élő szokások rendszerszerűen, funkcionálisan és gazdagon példázva kerülnek bemutatásra. A szokások rendszerességét hangsúlyozó alfejezet a szokásban részt vevő szubjektumokra, a szokásszövegekre, a kódokra, a tér- és időhasználati szabályokra, valamint a szokások pragmatikai megközelítésére reflektál, majd fejezetzáró olvasmányként egy erdélyi népszokás, az oltszakadati kakaslövés elemzése olvasható, mintegy azt bizonyítva, hogy „Egy néprajzi elemzés voltaképpen nem állhat csak az elemek puszta felsorolásából, hanem azokat a struktúrákat is fel kell tárnia, amelyekben működnek, funkcionálnak.” (Pozsony, 2008, 173.)

Anyagi kultúra cím alatt a *Tankönyv* harmadik fejezete az anyagi műveltségről, az anyagi kultúra alakulásáról, majd a javak megszerzésére irányuló tevékenységről, a gazdálkodásról, a fogyasztási javak kultúrájáról, a táplálkozás- és öltözködéskultúráról, majd legvégül a népművészetről kínál átfogó képet (Gazda, 2008, 186–223). A három alfejezet a tárgyi néprajz központi kérdései közül a felsoroltakkal foglalkozik részletesen. A *Tankönyv* legszemléltetettebb, azaz a leggazdagabb képanyagot tartalmazó fejezetében Gazda Klára ismételten kihangsúlyozza, hogy: „Az ember komplex lény: anyagi, szellemi és társadalmi kultúrája szerves egészet alkot.” (186.) Példaértékűen szemlélteti e nézet alkalmazhatóságát, amikor az anyagi kultúra történeti vázlatát követően a gazdálkodás formáit, az étkezési kultúra társadalmi beágyazottságát és a viseletet a maga komplex funkciórendszerével együtt mutatja be. A szerző külön kitér arra is, hogy milyen többletjelentéssel, szimbolikus tartalommal látja el a kultúra a tárgyelemeket.

A *Tankönyv* negyedik szerkezeti egységében (*Könyvészet*, 225–232.) a témaorientáltan tömbösített hazai és nemzetközi szakirodalmi tételek, a korábbi fejezetek elméleti háttéréül is szolgálva, az azokban megfogalmazott tudástartalmakat egészítik ki. Bárki haszonnal forgathatja, aki érdeklődik a fentebb leírt témakörök iránt. Ehhez nem is szükséges az egész könyvet elolvasni, csak a kívánt fejezeteket, mivel a könyv felépítése moduláris, azaz az egyes témakörök önmagukban is megállják a helyüket, kerek egészet alkotnak.

Az *Ajánlásában* olvashatók szerint: „A szerzők mindenike kutatója is a népi kultúrának.” (Keszeg, 2008, 3.) A társszerzők egyéni reflexióinak és tapasztalatainak ilyen formában való hozzáférhetősége a kötet egyik vitathatatlan értéke, ahogyan az is, hogy a *Tankönyv*be szerkesztett mondanivaló egy része előadásokból, a hallgatókkal való interakciókból szűrődött le az oktatási munka során. Így konfrontálódik folyamatosan a tudományos szempont, még a legelméletibb alfejezetekben is a hétköznapi, gyakorlatiasabb ember- és kultúraismerettel. Ugyanakkor a Magyar Néprajz és Antropológia Tanácsék (ma: Intézet) munkatársainak az elmúlt években megjelent egyetemi jegyzetei mind a közvetlenül érintettek, mind az érdeklődők számára, lehetővé teszik a további szakirányú tájékozódást (Gazda, 2008; Keszeg, 2008, 2011, 2013; Pozsony, 2006, 2009; Szikszai, 2009; Táncoz, 2006).

Kötetzáró, többnyire a székelyföldi, illetve gyimesi tájat és embert illusztráló képmellékletként Aladics Zoltán és Josef Fischer által az 1930–40-es években készített tíz fekete-fehér fénykép került közlésre.

A *Tankönyvet* a két részre tagolódó *Szöveggyűjtemény* egészíti ki.

A szöveggyűjtemény

Az első rész *Népköltészet* cím alatt (5–112.) műfajok szerint csoportosított folklórszövegeket tesz hozzáférhetővé. A tizenkét népballada és a kilenc népmese teljes szövege mellett Győri Klára és Kocsis Rózsi népi önéletírásból szerepelnek szemelvények, de olvashatók archaikus imádságok, ráolvasások, emlékversek, sírfeliratok, valamint a szokásköltészet gazdag repertoárjából újévi énekek, mondókák, aratóénekek és aprószentek napi vers is. A szövegközlések, illetve azok pontos adatolása mellett külön figyelmet érdemel, hogy – a *Szöveggyűjtemény* összeállításában közreműködő négy szakember koncepcióját is tükrözve – a román, szász, cigány népköltészet egy-egy darabja együtt szerepel a magyar folklórszövegekkel.

Írások a népi kultúráról cím alatt a népi alkotások tömbjét követő második (113–370.) részben harminc szakirodalmi szemelvény szerepel, amelyek elé Kriza János 19. századi népköltési gyűjteményének, a *Vadrózsáknak* az 1862. december 27-én, Kolozsváron

keltezett „Előszó”-ja szerkesztődött be. A népi kultúra különböző aspektusait taglaló írásokból felkínált ízelítő, az együvé válogatás révén, egyrészt azok „viszonylag nehezen hozzáférhető” aspektusát számolja fel, másrészt a magyar és külföldi szerzők (Balassa Iván, Balogh Jolán, Pjotr Grigorevics Bogatirjov, Csupor István, Edward Shils, Elman R. Service, Fél Edit, Földes László, Gunda Béla, Györffy György, Hajdú Péter, Hofer Tamás, Hoppál Mihály, K. Csilléry Klára, Kisbán Eszter, Kós Károly, Kósa László, Lükő Gábor, Mohay Tamás, Németh Imre, Niedermüller Péter, Ortutay Gyula, Salamon Anikó, Szemerkenyi Ágnes) tanulmányai, kötet szerkezetileg is a *Tankönyvben* megfogalmazottakhoz társítva, tájékozódást, illetve továbbgondolási lehetőséget kínálnak.

A kötet záró tizenhat néprajzi tárgyú fénykép a kolozsvári származású Korniss Péter fotóriporter munkái. A hagyományos népi életforma és kultúra megörökítéseként és az átalakulás folyamatának dokumentumaként egyaránt értelmezhető képek a sztereotípiáktól mentes tényrögzítés szemléletes példái.

Mivel a szerzők úgy tudnak világos elemzők, új értékek felmutatói lenni, hogy a két szakkiadvány konkrét anyagon mutatja be, mit is jelent az értelmesen alkalmazott tudás a népi kultúra természetének és az ebből fakadó működésének megértésében, reméljük, a *Magyar népi kultúra* tankönyv és szöveggyűjtemény eljut, megtalálja a népi kultúra iránt érdeklődő **népesebb** olvasóközönségét is.

(Keszeg Vilmos (szerk.): *Magyar népi kultúra. Alapfogalmak. Folklor. Anyagi kultúra*. Tankönyv. (Második, javított kiadás.) Ábel Kiadó, Kolozsvár, 2008.

Gazda Klára – Keszeg Vilmos – Pozsony Ferenc – Tánczos Vilmos (összeáll.): *Szöveggyűjtemény a Magyar népi kultúra című tankönyvhöz*. Ábel Kiadó, Kolozsvár, 2018.

Szakirodalom:

Barabási Tünde (2002): A tanítóképzés rendszere Magyarországon és Romániában. Néhány szerkezeti és tartalmi komponens összehasonlító vizsgálata. *Magyar Pedagógia*, 2. 179–201.

Czégényi Dóra (2010): A magyar népi kultúrára vonatkozó tudás mint oktatási segédanyag. *Székelyföld* 14. 11. 164–172. [Bővített újraközlés: (2011) *Erdélyi Múzeum*, 73. 1. 199–203.]

Gazda Klára (2008): *Közösségi tárgykultúra – művészeti hagyomány*. Egyetemi jegyzet. (Néprajzi egyetemi jegyzetek, 4.) KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

Keszeg Vilmos (2008): *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség*. Egyetemi jegyzet. (Néprajzi egyetemi jegyzetek, 3.) KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

Keszeg Vilmos (2011): *A történetmondás antropológiája*. Egyetemi jegyzet. (Néprajzi egyetemi jegyzetek, 7.) Kriza János Néprajzi Társaság – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

Keszeg Vilmos (2013): *Hiedelmek, narratívumok, stratégiák*. Egyetemi jegyzet. (Néprajzi egyetemi jegyzetek, 8.) BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

Pozsony Ferenc (2006): *Erdélyi népszokások*. Egyetemi jegyzet. (Néprajzi egyetemi jegyzetek, 1.) KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

Pozsony Ferenc (2009): *Erdély népei. Szászok, örmények, székely szombatosok, cigányok*. Egyetemi jegyzet. (Néprajzi egyetemi jegyzetek, 6.) KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

Szabó Á. Töhötöm (2003): A magyar nyelvű néprajzi felsőoktatás, kutatás és muzeológia Romániában. *Néprajzi Látóhatár*, 1–2. 83–115.

Szikszai Mária (2009): *A művészet antropológiája*. Egyetemi jegyzet. (Néprajzi egyetemi jegyzetek, 5.) KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.

Tánczos Vilmos (2006): *Folklórszimbólumok*. Egyetemi jegyzet. (Néprajzi egyetemi jegyzetek, 2.) KJNT – BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár.